

רשימות

הכלכלית, המדינית והתרבותית המלאה; ראיית התהליך ההיסטורי שהוא. בניגוד לתהליכי הטבע, תהליך החותר לקידמה באמצעות הגורם האישי-הרצוני, בעיני קר; מיצוי האפשרויות הגנוזות בגורם האישי-החפשי להשפעה על התהליך ההיסטורי כדי למנוע הזינות אנטי-חברתיים; ערך הקרבן האישי והקולקטיבי של מגשימי המהפכה והאמונה ביכולתם למשוך אחריהם, בפעלם המהפכני, את המוני העם העובד. כל המצוי אצל כתבי ב. כצנלסון יגלה יסודות אלו של השיטה הסוציאליזמית-רוסית בעולמו הרוחני, ואין ספק כלל שהוא ראה את עצמו כאחד מאנשי העליה השניה אשר עליהם אמר, כי „עליהם וקליטתם לא הביאו אותם לידי בעיטת-גאווה בעולם „נכרי“, הם יכלו להיות אותו עולם כבני-חורין, כמי שיש לו ״ אמות משלו״*.

הדמויות הגדולות של העליה השניה עם כל מקוריותן האישית ושרשיותן היהודית עברו כמעט כולן — במהדרה זו או אחרת — את כבשן התרבות הרוסית. לא תשוער דמותו הרוחנית של יוסף אהרונוביץ מבלעדי השפעת הפובליציסטיקה הראדיקאלית הרוסית. אי-אפי שר להעלות על הדעת את הפועתו של י. ה. ברנר כמות שנתגלה אלמלא „הספרות הגדולה“ של רוסיה. וגם א. ד. גורדון, אשר כל כך הקפיד שלא להלכד באינו רשת זרה שהיא, לא היה יכול להיות מה שהיה אלמלא אותו עולם רוחני רוסי שמתוכו הכיר את עצמו וחשב על עמו**.

אכן, מתוך מציגת הציונות הסוציאליסטית עם מורשת הסוציאליזם המהפכני הרוסי, התחיל לחתור לסינתזה רעיונית מקורית במגמת הפילוסופיה של רצון-החיים, כשבמרכזה מצע חברתי-מוסרי: אושרו המפסימאלי ושהרורו המלא של אדם ועם.

„הדור שלנו פותר את שאלות האידיאלוגיה אגב יצירה“*** — הגדרה זו שהגדיר את דורו היתה מעיקרי תכונתה. מכאן הולול בצורה ה„כבדה“ של הספרות העיונית. ב. כ. החשיב מאוד את החיפושים הרעיוניים, אך בשעה שבא לבעוט בנוסחאות והגדרות, לא עשה זאת אלא כדי להבליט את המגמת ה„אינסטרומנטלית“, לתת ביטוי לקשר האורגני בין

* „עם הכרזת הראשון“ (מבוא לכתבי מ. ביליאסווי)

עמ' מ"א.

** כרך ה' עמוד 318.

*** כתבים, כרך ג', עמוד 376.

הלכה ומעשה במשנת ב. כצנלסון

א. תבורי

המצע הפילוסופי של הסוציאליזם היהודי — זהו של הסוציאליזם הציוני — היה, בעיקר, מצעה של האולטודוקסיה המארכיסטית: המטריאליזם ההיסטורי הקשור בעקרונותיה של הפילוסופיה המאטריאליסטית הכללית. בתחום הסוציולוגי והחברתי-מדיני חידשה התיאוריה הציונית-הסוציאליסטית לא מעט וכאן נתגלו עצמותה ומקורותיה. לרמה גבוהה הגיעו הללו במשנתו של ברוכוב, ואף-על-פי-כן, בתחום הפילור סופי הכללי, הרי הסוציאליזם היהודי בכלל, והסוציאליזם הציוני בפרט, נעגן לעמדות המסורתיות. ב. ברוכוב חידש גם כאן בתקנו תיקונים חשובים בתפיסתו הפילוסופית. ברם, הידושו נשאר נחלתו האינדיבידואלית ולא נקלטו ברחבי תנועתו. אכן התיקונים הללו נוסדו בכל הגיונם הפנימי על אדני התפיסה הפילוסופית המסורתית. בין הוגי-הרעות המער-טים, אשר קיבלו יניקתם הרוחנית מאסכולה פילוסור-פית אחרת היתה ב. כצנלסון. זו היתה האסכולה הסוציאליזמית-רוסית, שאבותיה הרוחניים היו לאברוב ומיכאילובסקי.

„כשהגיע לידי בגיל חמש-עשרה ספר על פילוסוף וסוציאליסט רוסי, בזמנו אחד מגדולי המחשבה הרוסית, לאברוב, שעשה עלי רושם גדול — ואני אז הייתי בעיר רוסית ונמצאתי לגמרי בין יהודים מתבוללים וקצת בין גויים (בזמנים שונים הייתי בין גויים, בחוגים סור-ציאליטיים), — ישבתי וכתבתי את תמצית הספר הזה לעצמי בעברית. וכשאחר כך, אחרי זמן מה, התחבטתי באיזה דבר שלמדתי אז, — עשיתי לעצמי עוד פעם קיצור של ספר ושוב בעברית...“.

מה היו סימני-היכר של אותה אסכולה אשר העמיקה לחרוש בהכרתו ואשר לכמה מעיקרי רעיונ-תיה שמר אמונים גם במרוצת השנים? הנטיה לזר-טים אידיאליטיים בפילוסופיה; מיתאפטיקה חבר-תית-מוסרית מיוחדת במינה, שרשייה בכיסופים עממיים רוסיים ל„צדק ולאמת“; ראיית האדם ואושרו ופיתוח הכוחות המוסריים והלשרונות הטבעיים הגנוזים בו כמטרה מרכזית; ההכרה שהתנאי הרא-שון להשגת האושר הזה כלול בהגשמת הדימוקראטיה

* כתבים, כרך ה' עמוד 387.

הרמונית וסינתטית, רואה בשלל הגורמים השונים את הריבוי שבתוך האחדות. אין מגמת קיימות בפני עצמן, מסוכסכות הן ומעורבות יחד ולעיתים ללא אפשרות להפריד ביניהן, כן הוא אצלי בכל דבר וענין כמעט וקשה עד מאוד לספר ולתת מושג נכון מכך. בפרט כשהרשמים אינם קופאים על עמדם והם גם מתרבים בלי הפסק, ואני אינני בעל זכרון חזק די שמירת הדברים בדמותם האמיתית הראשונה, כפי שנצטיירו לי לכתחילה".* עדות זו על ראייתו הסינתטית יצאה מתחת עטו של ב. כצנלסון בתר"ע. ושוב אנו מוצאים עדות עצמו בדבריו בתש"א: "ראיתי אני בכלל אינה תיאורית. ראייתי היא רק תמציתית".**

התפיסה הסינתטית אינה מסתפקת כלל בחיבורם המיכאני של הגורמים השונים החיים את חייהם העצמיים, כביכול. נהפוך הוא: היא מניחה, כי הגורמים הללו אינם אלא גילוייה השונים של ישות אחת שלמה ובלתי־נפרדת. בתנאים שונים יש שאחד הגורמים לויים גובר ודומה כמכריע את האחרים, אך אין כאן שאלת הבסיס, "בנין־על" המופעל, כביכול, על ידי היסוד. משול הדבר לסימפוזיה, — שלמות הרמונית זו שכל חלקיה חיוניים; ואף על פי כן, אין מהותה סותרת את הצליל האחד ההולך וגובר בתוך מסכת הצלילים. אם נגזר בצו התקופה ו"רצון־החיים" של האדם והקולקטיב להצדיק קיומם של גורמים שונים ולהכליל את הגורם הרצוני־האישי, האידיאליסטי, — הרי ייעשה הדבר בהכרח היחסיות שבו; לא על מנת לפגוע בשלמות כולה וביתר ה"גורמים", אלא על מנת ליצור מערכת, "אינסטרומנטלית" שבעזרתה נגיע לגאולת אדם ועם, אמנם כן, יש וה"אמונה התמיכה" עדיפה וה"הגיון המפוכח" אין ביכולתו להתחרות עם ה"נסתר". "האמונה התמיכה" זו שמגששת ואינה מוצאת דרך־הגשמה ואף על פי כן אינה מסתלקת, מפני שאין היא מעמידה את כל אמונתה על ההגיון המפוכח, מפני שהיא חשה את הפורענות ואת הלית־ברירה שהן חזקות מן ה"נגלה"***.

במסכת אישים שלו מזכיר ב. כ. את דבר היחסים הסבוכים שבין ה"נגלה" וה"נסתר":
 "מתחת ל"נגלה" הפשטני והרציונליסטי שלו היה מחלחל גם איזה "נסתר" משרשם של מקובלים ומשיחיים"****.
 הדברים אמורים באליעזר יפה.
 "בפנים מתחת למסכה הרציונליסטי להטה

ההלכה והמעשה. סוד העומק של תנועת הגאולה הוא לא בהגדרותיה, כי אם בפעולותיה. לא ראו חכמים ותיקים מה שראתה שפחה על הים בשעת יציאת מצרים".*

אכן, נאמן לשיטתה, הקיף ב. כצנלסון, אגב היצירה והבירור המעשי, בעיות יסוד של הפילוסופיה והסור־ציולוגיה והוא פתר אותן ברוח הסוציאליזם המהפכני, אך בצורה הטבעה באופי אישיותו האינדיבידואלית וברקע העבר־העממי שממנו ינק. בהיותו נתון כולו בעולה של ההגשמה, בהלכה ובמעשה שלה, לא נזקק לפתרון בעיות הכרתיות ועיוניות לשמן, אך בבקשו לפענח, בהזדמנויות שונות, את הנוסחה היהודית המסורתית, "הלכה למעשה", גילה את ההכרה החיה בו אף הצליח להתגבר על הדילמה בויכוח הנצחי בין בעלי התפיסה החמרנית והתפיסה האידיאליסטית בתחום התהליך ההיסטורי ובתחומי הכלכלה, המדינה והתרבות. פתרונו של ב. כ. היה בהסרת עצם הדילמה מסדר הויכוח. הדילמה היא מדומה, שום תורת־הכרה ומאמצי שכל אין בכוחם לקבוע, היכן אותה נקודה "מיסותרית" המסמלת את המעבר מה"רע" יתן אל ה"מעשה", מהתהליך הפיסי אל התהליך הנפשי. הסירב ב. כ. לבקש את "נקודת־המעבר" הזאת משום שנתפס לאגנוסטיציזם כלשהו; לא, קרוב יותר להניח שלדעתו מעבר כזה אינו בנמצא כלל. ה"עבודה" אוצרת בתוכה התאמצויות שרירותיות פיסיות ושכליות־פסיכיות במסגרת אחדותית, עלינו להכיר, אפוא, בשלימות שאינה ניתנת להתפוררות; בתהליך הרמוני, ממוזג, שלם. מלאכת ההפרדה של השלימות הזאת נעשית רק מתמת צורך האדם, להבריל בין ה"הלכה" ובין ה"מעשה", אם מטעמים אפורטור־ניסטיים ואם לשם מיון, כלומר מתוך הפשטה שכלית. המעשה והרעיון — מה קדם? האידיאה וההגשמה — מה עדיף? סירב ב. כצנלסון להכיר בחוקיותה של הדילמה. שניהם ירדו כרוכים לעולם.

"אבותינו — לימדם היה בשבילם ענין חיוני, לא רק ענין של חריפות־מוח, של ידענות, של עולם האצילות. קודם כל ענין של חיים, בין שלמדו "חיי אדם", בין ששמעו פרק ב"חובת־הלבבות", בין שעסקו באגדה ובמדרש, הכל התכוונו לדבר אחד: לחיים. הלכה למעשה, הדורות האחרונים התחילו מוציאם סתירה בין ה"תורה" וה"חיים". בהכרחם של הדורות הקודמים לא היה מקום לסתירה"**.

ב. כצנלסון רחה את התפיסות שכל אחת מהן תנובעת כתור מוניום לעצמה, הרואות את הגורם החמרי או את הגורם הרוחני בעילת־העילות. תפיסתו היתה

* כרך א', עמוד 174.

** "על האוניברסיטה העברית", עמוד 25.

* כרך א', עמוד 171.

** כרך ה', עמוד 374.

*** "אחד במערכה" (כמבוא לכתבי ב. כצנלסון), עמוד

171.

**** כרך ה', עמוד 318.

מות — לעולם הרחוק ולעולם החומר — אלא יש לפרשם כישות אחת בלתי־נפרדת, ואם פגומה, ואם נפגמת לעיתים הישות הזאת, — הרי אין לך מטרה נעלה יותר מההתירה המתמדת לקראת ההרכוניזציה של הליכות־החיים ותרבות־החיים.

„רואה אני אתכם (את מדריכי הנוער — א. ת.) אחראים לגורל תנועה גדולה, להנכם הרעיוני והצבורי וגם להליכות־החיים של אלפי נוער בישראל“*.

מה במרכז — התקופה האישית החיים־טורית או המפעל? מבחינה דינאמית, הרי זה ויכוח מיותר, כל אלה אין ידיעתם גקנית זה מבלעדי זה ומבחינה הינוכית הרי לא את אלה יש להעמיד במרכז התנועה הנוער אלא את האדם; את האדם החי בסביבתו החי, בתוך חברתו, בתוך עמו, בתוך מעמדו ומבחינה רעיונית — את האידיאה המרכזית הצריכה לכוון את חיי האדם בדורו“**.

„תנועתנו כולה, מיום עלות העולה הראי שון לארץ, משנדלק הויק הראשון של תנועת העבודה, על כל המגמות והערכים הסוציאליים וההומניים והתרבותיים והלאומיים הכלולים בה — פועם בה וקובע בה יצר כביר זה: הרי צון שהאומה שלנו תישאר בחיים“***.

תנועת הפועלים היהודית בגולה שיקעה רוב כוחה בחלקה הראשון של נוסחת מארכס הנוכרת. „ביאר רים“ עיוניים למכביר, שפע יצירה דוגמאית מתוך תלישות חמרית וחברתית, היו מנת חלקה. תנועת הפועלים העברית בארץ, זה האגף האידיאליסטי ביותר של תנועת הפועלים היהודית, גילתה את הכשר רון למזג ערכי אידיאולוגיה עם גורמי מציאות ממ־שית וריאלית. ב. כצנלסון, במשנתו וביצירת־חיותו, גילם את המזיגה הזאת בין חזון להגשמה, בין „ביר אור“ העולם לבין „שינוי“, האומנם כדאי ל„באר“, האומנם אפשר ל„שנותו“, בהעדר חזון מיתאפיסטי מוסרי? הפילוסופיה של „רצון־החיים“, בהגיזנה הפנימי ובאיכותה, הפכה למסכת ערכים מיתאפיסיים־מוס־ריים.

מעבר לתנחומים ומעבר ליאוש, מעמקי מעמקים קוראת הנשמה כי אדם לחי־אדם יולד, וכל עוד רוח באפו יהיו אנשים אשר לא ישקטו ולא יכנעו כי אם יוסיפו להיאבק בתוך עצמם ובתוך החברה על חיים הראויים לאדם“****.

אמונה אי־רציונלית, אמונה העומדת בפני כל נסיון, בפני כל רוחות שלילה וכפירה“*.

הרברים אמורים בחיים ארלוזורוב. והנה דומה, על ב. כצנלסון ניתן לומר, בהיפוכו של נוסח: מתחת ל„נגלה“ האידיאליסטי שלו, שצמוד היה לרשי מסורת הרוח היהודית, — פעלו בחביון בתודעתו דוקא ה„נסתר“ הרציונליסטי ותחושת הריא־ליזם, ואין בכך משום פרדוקס. שני הגורמים ידרו כרוכים יחד, לעולמו הרחגני ו„רצון־החיים“ תבע — למען הגשמת המגמה האידיאליסטית שנגלתה לו במהפכה העברית — את גיוס מלאו הכוח, ובתוכו את מיצוי החשבון הקר והריאליסטי. יש להאזין האזנה קשובה לתהליכי המציאות האובייקטיבית ולשקול את כל הגורמים המעשיים, לא כדי להצדיק את דין המציאות הסטאטית, אלא כדי להבינה ולא להכניע לה; להתבוננות המרוכזת בגורמי המציאות הכרח היא להכנעת הגורמים הללו וליצירת מציאות חיים אחרת. הפילוסופיה של רצון החיים הוסכת כאן מ־כ־שיר ומנוף לתהליכים מהפכניים.

„בזמרת החלוצית של פועלי ארץ־ישראל מראשית העליה השניה לא קטן חלקה של השירה הקרויה בשם דתית, אולי יבואו פעם ויסבירו כיצד קרה הדבר שצעירים שיצאו מסביבה אפיקורסית ומהפכנית, הדוגלים בשם גישה רציונליסטית, שרים בדבקות ובהתלהבות שירי הסידים או קטעי תפילה. בין השירים ששרים פועלים מתוך התעוררות רבה יש תפילה בת ארבע מלים: „וטהר לבנו לעבדך באמת“ — אחת התפילות היהודיות הגדולות, כמה דרושה לנו התפילה הזאת עכשיו, כמה דרושה היא לתנועה הסוציאליסטית בעולם כולו, כמה דרושה היא לתנועת הפועלים בארץ“**.

בהערות הבקורתיות על פירבאך כתב מארכס: „הפילוסופים מתאמצים כך או אחרת לבאר את העולם, אולם השאלה היא כיצד לשנותו“. ב. כצנלסון כפר בשניות הזאת של המאמצים לביאור העולם מכאן והמא־מצים לשינוי העולם מכאן, אלו ואלו גילויי „רצון־החיים“, הפילוסופיה של „רצון־החיים“ הוסכת מסכת ערכים שבהליכות־החיים ובתרבות־החיים. אכן, הלי־כות־החיים הן ביטוי אמיתי ומסדה ממשית להגות החינוכית־רעיונית, והרעיון והאידיאל ממשותם נב־חנת בכור המצדף של הליכות־החיים. האדם החי והאידיאה, אלה הם, מבחינת תפיסתו הוירטואליסטית של ב. כצנלסון לא שני חזיונות, השייכים לשני עול־

* כרך ו', עמוד 368.

** שם, עמוד 370.

*** כרך ה', עמוד 336.

**** „עם הכרך הראשון“ (במבוא לכתבי פ.

בלינסון) עמוד 147.

* כרך ו', עמוד 147.

** כרך ה', עמוד 341.